

مرور سیستماتیک و فراتحلیل مطالعات رابطه دین و شادی

محسن نیازی (استاد جامعه شناسی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران)

niazim@kashanu.ac.ir

محمد خراسانی (دانشجوی دکتری جامعه شناسی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران)

mohamadkhorasany@gmail.com

اسدالله بابایی فرد (دانشیار جامعه شناسی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران)

babaiefardm@gmail.com

سعیده اسماعیل زاده آشینینی (دانش آموخته کارشناسی ارشد جامعه شناسی انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی (س) و

انقلاب اسلامی، تهران، ایران، نویسنده مسئول)

esmaeelzadehsaeedeh@gmail.com

چکیده

پژوهش حاضر با استفاده از روش فراتحلیل و مرور سیستماتیک سعی در ترکیب پژوهش‌ها و نتیجه‌گیری نهایی از مطالعات انجام شده پیرامون رابطه دین و شادی دارد. برای این منظور مقالات چاپ شده در نشریات علمی پژوهشی و پایان نامه‌های دانشگاهی در سطح کارشناسی ارشد و دکتری که مرتبط با موضوع این مطالعه و مطابق با سایر معیارهای ورود تشخیص داده شدند وارد تحلیل شده و پس از غربال از میان ۵۴ اثر، در نهایت مطابق با معیارهای خروج ۱۴ اثر حائز شرایط تحلیل نهایی گشتند در فرایند فراتحلیل در گام نخست، مفروضات نداشتن سوگیری انتشار و همگنی بررسی شدند. یافته‌ها بیانگر ناهمگنی اندازه اثر و نداشتن سوگیری انتشار مطالعات بررسی شده بودند. در مرحله دوم، ضریب اندازه اثر تصادفی با توجه به ناهمگن بودن مطالعات و نقش تعدیگر چهار متغیر با به کارگیری نسخه دوم نرم افزار CMA ارزیابی شد. یافته‌ها نشان دادند اندازه اثر ترکیبی رابطه دین و شادی معادل ۰,۳۱۱ است که برحسب نظام تفسیری کوهن، در حدی متوسط ارزیابی می شود. همچنین «زمان انجام تحقیقات»، «مکان آنها» جامعه آماری، «فیلد مطالعاتی محققان»، متغیرهای تعدیل‌گر در نظر گرفته شد و ضریب اثر برای طبقات آنها به این قرار محاسبه شد: اندازه اثر ترکیبی تحقیقاتی که قبل از سال ۹۵ به مطالعه پرداخته بودند ۰,۴۵۵ بود و بعد از سال ۹۵ ضریب اندازه اثر مطالعات ۰,۳۴۲ بود. همچنین، ضریب اثر ترکیبی برای مطالعاتی که در مناطق مرکزی ایران انجام شده بودند ۰,۴۱۵ و برای سایر مناطق ۰,۳۱۵ محاسبه شد. همچنین، ضریب اندازه اثر ترکیبی مطالعاتی که حوزه مطالعاتی آنها جامعه‌شناسی است کمتر از سایر رشته‌ها برآورد شده است. این تفاوت مطابق با انتظارات نظری است و در مجموع نتایج نشان دادند دین با تعدیل‌گری متغیرهای چهارگانه فوق تأثیر متفاوتی بر شادی دارد. در نهایت برای بهبود این رابطه راهکارهایی برخاسته از نتایج این مطالعه ارائه گردید.

واژگان کلیدی: دین، شادی، فراتحلیل، مرور سیستماتیک، مذهب.

رسیدن به شادی یک هدف شخصی و اجتماعی مهم است که مورد توجه بسیاری از پژوهشگران در رشته‌های گوناگون از جمله علوم اجتماعی قرار گرفته است. شادی احساساتی است مثبت که از دو بعد رفتار اجتماعی و رضایت درونی تشکیل می‌شود. ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی تعیین‌کننده رفتار مبتنی بر شادی فردی است که می‌تواند بیانگر تفاوت شادی از جامعه‌ای به جامعه دیگر باشد. شادی در ایجاد سلامت روان بسیار موثر است. علاوه بر این، به فرد کمک می‌کند تا در روابط اجتماعی موفق باشد و به اهداف شخصی خود دست یابد (قمری^۱؛ ۲۰۱۲: ۳۵۳) در سال ۱۹۶۷، وارنر ویلسون^۲ (۲۹۴) ویژگی‌های یک فرد شاد را به شرح زیر خلاصه کرد: «جوان، سالم، تحصیل کرده، پردرآمد، برون‌گرا، خوش‌بین، بدون نگرانی، مذهبی، متاهل، دارای عزت نفس بالا، روحیه شغلی بالا، آرزوهای متوسط و دارای طیف وسیعی از هوش». مشاهدات ویلسون و همچنین تحولات روانشناسی و پزشکی منجر به چهار دهه تحقیق در مورد شادی شده است. اغلب نتایج در این دوره نشان از آن دارد که شادی و نشاط با توجه به موارد زیر شکل می‌گیرد: ۱. عوامل فردی و جمعیتی، مانند جنسیت، سن، وضعیت تأهل، تحصیلات، مذهب و بهداشت (به عنوان مثال اوسوالد^۳، ۱۹۹۷؛ گردتام و ژوهانسون^۴، ۲۰۰۱؛ فری و اشتوتزر^۵، ۲۰۰۲)؛ و ۲. عوامل نهادی، مانند میزان عدم تمرکز سیاسی یا حقوق مشارکت مستقیم شهروندان (به عنوان مثال فری و اشتوتزر^۶، ۲۰۰۲).

یک سوال اصلی که چندین سال است دانشمندان علوم اجتماعی را متوجه خود کرده است این است که چگونه می‌توان پیوندهای بین دین‌داری و شادی را توضیح داد. دو مجموعه از توضیحات احتمالی ارائه شده است: تقلیل‌گرایانه و غیر تقلیل‌گرایانه (ابورایا و پارگامنت ۲۰۱۴). ایده اساسی در پشت تبیین تقلیل‌گرایانه این است که پیوندهای بین دین‌داری و بهزیستی مستقیم نیستند، بلکه متغیرهای غیر معنوی آن را واسطه می‌کنند. مطابق این طرز تفکر، دین‌داری ممکن است به عواقب "سکولار" منجر شود (به عنوان مثال، احساس معنا، احساس تعلق) و این عناصر سکولار زندگی هستند که در نهایت به شادی منجر می‌شوند. در مقابل، مطابق توضیحات غیر تقلیل‌گرایانه، دین ذاتاً با شادی پیوند دارد، زیرا نظامی از عقاید و اعمال نهایی و منبعی از عمیق‌ترین ارزش‌ها، تعهدات و جهان‌بینی را تشکیل می‌دهد.

به دنبال رویکرد تقلیل‌گرایانه، محققان تلاش کرده‌اند متغیرهایی را کشف کنند که می‌توانند به عنوان واسطه رابطه دین و شادی عمل کنند. چند مطالعه نشان داده است که متغیرهای دیگر مذهبی بودن و شادی را واسطه قرار می‌دهند. در میان این مطالعات، به نظر می‌رسد که دین‌داری می‌تواند از طریق سه مسیر کلی تأثیرات مفید خود را بر رفاه و آسایش ذهنی بگذارد: چارچوبی از باورها که ممکن است بازسازی شناختی معنا را تسهیل کند، حمایت اجتماعی جامعه مذهبی و احساس کنترل خود (تیکس و فریزر^۱ ۱۹۹۸) از طرف دیگر، چند مطالعه نشان داده است که سهم دین در چندین عنصر سلامتی و رفاه بی‌نظیر است و با سایر متغیرها

1. ghamari
 2. Warner Wilson
 3. Oswald
 4. Gerdtham and Johannesson
 5. Frey & Stutzer
 6. Tix and Frazier

قابل توضیح نیست (به عنوان مثال، ایمونز^۷ ۱۹۹۹؛ مک کالو و همکاران^۸ ۲۰۰۰؛ تیکس و فریزر^۹ ۱۹۹۸). بنابراین، تاکنون کاملاً روشن نیست که آیا ارتباط بین دین‌داری و سلامتی و بهزیستی مستقیم است، یا بهتر بگوییم متغیرهای مداخله‌گر در رابطه بین دین و شادی حضور دارند.

طی دو دهه گذشته، تعداد زیادی تحقیق توسط محققان در سراسر جهان انجام شد تا تأثیر دین بر شادی را تشخیص دهند. این مطالعات در مناطق مختلف جهان با طیف متنوعی از حجم نمونه انجام شده است. نمونه‌ای از مناطق اروپا است (فرانسیس، الکن و رابینز، ۲۰۱۲؛ فرانسیس و همکاران، ۲۰۰۳؛ هالاما، مارتوس و آدامووا، ۲۰۱۰؛ لکس، ۲۰۰۶؛ لوئیس، مالتبی و دی، ۲۰۰۵؛ رابینز و فرانسیس، ۲۰۰۵؛ رابینز و دیگران، ۲۰۰۸)، آمریکا (کمپتون، ۲۰۰۱، فرانسیس و لستر، ۱۹۹۷؛ هولدر، کولمن و والاس، ۲۰۱۰؛ آدلر، مک لاولین و کاسل، ۲۰۰۹؛ لوین و چترز، ۱۹۹۸؛ مالپر، ۲۰۱۰)، خاورمیانه (عبدالخالک، ۲۰۰۹، ۲۰۱۲، ۲۰۱۳، ۲۰۱۵؛ فرانسیس و دیگران، ۲۰۱۴)، آسیا (بیانی، ۲۰۱۴؛ گوپتا و چادا، ۲۰۱۴؛ حافظ و رفیق، ۲۰۱۳؛ یونگ، ۲۰۱۴)، آفریقا (فیشر، ۲۰۱۳؛ کورت و دیگران، ۲۰۱۵) و ایران (آقابابایی و همکاران، ۱۳۹۷؛ کلانتری و حسینی زاده، ۱۳۹۴؛ زارعی متین و همکاران، ۱۳۹۰؛ سراج زاده و همکاران، ۱۳۹۱). اندازه نمونه‌ها از ۴۴ (مالپر، ۲۰۱۰) تا ۳۴۹۴۲ (فریس، ۲۰۰۲) بوده است. در این میان اکثریت تحقیقات رابطه مثبت بین این دو متغیر را نشان می‌دهند. بررسی‌های تای، لی، مایرز و دینر (۲۰۱۴) و ویشکین، بیگمن و تامیر (۲۰۱۴) نشان داد که اکثر مردم دین را بخشی جدایی‌ناپذیر و مهم در زندگی خود می‌دانند و این ابزاری برای خوشبختی و آرامش را تنظیم کنید.

در حالی که برخی از مطالعات همبستگی بین دین‌داری و شادی را مثبت یافته‌اند، مطالعات دیگری نتایج متفاوتی داشته است، البته در ادبیات فعلی، هنوز هیچ مطالعه‌ای انجام نشده است که در آن رابطه منفی در رابطه بین دین‌داری و شادی گزارش شده باشد. اما، تعداد کمی از مطالعات نشان داده‌اند که هیچ رابطه‌ای بین دین‌داری و شادی وجود ندارد (فرانسیس و همکاران، ۲۰۰۳، ۲۰۱۲؛ هالاما و دیگران، ۲۰۱۰؛ لوئیس، ۲۰۰۲؛ لوئیس، جوزف و نوبل، ۱۹۹۶؛ لوئیس، لانیگان، جوزف، و دی فوکرت، ۱۹۹۷؛ لوئیس، مالتبی و بورکینشاو، ۲۰۰۰؛ لوئیس و همکاران، ۲۰۰۵؛ مالپر، ۲۰۱۰؛ پنا، ۲۰۱۳) که حاکی از آن است که داستان ممکن است کمی پیچیده باشد (یکی از مهمترین این مطالعات مربوط به مطالعه مایکل مینکوف، کریستین ولزل و مایکل شاجنر^{۱۰}، ۲۰۲۰ است). در واقع، این مطالعه جدید نشان می‌دهد که این ارتباط ممکن است به جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنیم بستگی داشته باشد. محققان از پاسخ‌های ۴۰۵۳۴ پاسخ دهنده به طور تصادفی از ۴۳ کشور استفاده کردند. محققان همچنین احساس آزادی شخصی آنها را اندازه‌گیری کردند، زیرا خودمختاری نیز به شادی گره خورده است و می‌تواند با اقتدار دینی در تعارض باشد. علاوه بر این، مذهبی بودن اغلب به معنای حضور در مراسم مذهبی و عضویت در یک شبکه اجتماعی مذهبی است بنابراین، دشوار است که تأثیر ایمان را از دیگر عوامل، مانند جامعه، در شادی تمایز داد.

^۷. Emmons

^۸. McCullough et al.

^۹. Tix and Frazier

^{۱۰}. Michael Minkov, Christian Welzel & Michael Schachner

تحقیقات زیادی در زمینه دین و شادی صورت گرفته است اما هنوز رابطه این دو متغیر روشن نشده و مبهم است چه بسا انجام تحقیق جدیدی در این زمینه باز هم بر ابهام موجود اضافه کند و لازم است از تحقیقات پر شماری که انجام شده یک نتیجه گیری کلی صورت گیرد و متغیری که ما بین این دو باعث تفاوت در تاثیرها شده مشخص گردد. هدف تحقیق حاضر این است با توجه به نیاز جوامع انسانی به شاد زیستن و از طرف دیگر از آنجا که دین داری در بین ملت‌های مدرن یکی از بزرگترین تمایزات فرهنگی است و شایسته توجه علمی بسیاری می‌باشد از مجموع مطالعات صورت گرفته در این حوزه یک نتیجه‌گیری کلی ارائه شود و برای این منظور لازم است فراتر از یک مرور سیستماتیک در قالب روشی که توانایی یافتن متغیرهای کنترل را دارد این مهم صورت گیرد و برای این منظور از فراتحلیل که امکان یک نتیجه گیری کلی همراه با قضاوت در مورد علت اختلاف نتایج در سایر تحقیقات را برای محقق فراهم می‌کند استفاده شده است و بر همین اساس قادر خواهیم بود متغیرهای احتمالی که می‌تواند این رابطه را تحت تاثیر قرار دهد به عنوان متغیر تعدیل‌گر شناسایی کنیم بنابراین مسائل این تحقیق عبارتند از:

- میزان تاثیرگذاری دین و اعتقادات دینی در ایجاد شادی با توجه به تحقیقات صورت گرفته چه میزان است؟
- عواملی که موجب تفاوت‌های موجود بین نتایج تحقیقات مختلف در این حوزه شده است کدامند؟

تاریخچه مطالعات

علاقه دانشگاهیان به ارتباط بین دین و شادی طی سالیان اخیر به میزان قابل توجهی افزایش یافته است و مجموعه‌ای از مطالعات و پژوهش‌ها را ایجاد کرده است. بسیاری از مطالعات ارتباط مثبت بین دین و شادی را نشان می‌دهند. ارتباطی که نباید آنرا دست کم گرفت.

مروری از کونینگ، مک کالو و لارسون (۲۰۰۱) بیش از هزار تحقیق را شامل می‌شود که بسیاری از آنها تأثیرات مثبت دین را بر سلامت روانی و جسمی گزارش می‌دهند. در همین راستا لور (۲۰۰۴) اخیراً نوشت:

"شواهد قابل توجهی وجود دارد که نشان می‌دهد دین در زندگی مردم تفاوت ایجاد می‌کند: این شبکه‌های اجتماعی را فراهم می‌کند، بر سلامت جسمی و روانی، حضور در مدرسه تأثیر مثبت می‌گذارد و فعالیت‌های انحرافی را کاهش می‌دهد."

بخشی از این ادبیات به تأثیرات مذهبی بودن بر شادی می‌پردازد. چندین تحقیق تجربی در مورد آن رابطه همبستگی مثبتی یافت (به عنوان مثال بلیزر و پالمور^{۱۱}، ۱۹۷۶؛ هادوی^{۱۲}، ۱۹۷۸؛ موبرگ^{۱۳}، ۱۹۷۹). در این راستا لوتمر (۲۰۰۵) مشاهده کرد که:

"معمولاً مشخص شده است که فعالیت‌ها و باورهای مذهبی با اندازه‌گیری‌های رفاه ذهنی، حتی کنترل متغیرهای جمعیت شناختی، مانند سن، درآمد و وضعیت تاهل، رابطه مثبت دارد." در همین راستا کلارک و لاکس (۲۰۰۵) می‌نویسند:

^{۱۱} . Blazer & Palmore

^{۱۲} . Hadaway

^{۱۳} . Moberg

"افراد مذهبی حتی در هنگام کنترل سرمایه اجتماعی و قربانی شدن جنایت و سایر ویژگی‌های شخصی رضایت بیشتری دارند."

در مجله Ferriss (۲۰۰۲) گزارش شد که شادی با دفعات حضور در مراسم مذهبی، ترجیح فرقه‌ای و ترجیح اعتقادی همراه است. شادی همچنین با برخی اعتقادات مربوط به مذهب مرتبط بود: اعتقاد به اینکه جهان بد یا خوب است اما اعتقاد به جاودانگی نیست. به همین ترتیب کوهن (۲۰۰۲) در این مجله گزارش داد: "در نمونه‌های مختلف و با اقدامات مختلف، به نظر می‌رسد حمایت جماعت و عمل عمومی به دین به طور مشابه با اندازه‌گیری رضایت از زندگی برای اعضای ادیان مختلف مرتبط است." این مجله Swinyard (۲۰۰۱) گزارش داد که خوشبختی به طور مثبت با دین «ذاتی»^{۱۴} مرتبط است، اما با «دین بیرونی»^{۱۵} به عنوان یک مرتبط نیست.

وایت^{۱۶} و همکاران (۱۹۸۵) ۲۸ مطالعه بهزیستی را مرور کردند و دریافتند که اکثریت، ارتباط مثبت بین دین و بهزیستی ذهنی را گزارش کرده‌اند. علاوه بر این، آنها دریافتند که دین ۲ تا ۶ درصد از تغییرات رفاه ذهنی را تشکیل می‌دهد. الیسون^{۱۷} و همکاران (۱۹۸۹) یک قدم جلوتر رفتند و استدلال کردند که شاید تأثیر دین بر رفاه ذهنی از درآمد نیز قوی‌تر باشد. این امر در ادعای لوتمر^{۱۸} نیز قابل مشاهده است مبنی بر اینکه دین با معیارهای بهزیستی ذهنی رابطه مثبت دارد، حتی زمانی که متغیرهای جمعیتی مانند درآمد، سن و وضعیت تاهل در نظر گرفته شود (لوتمر، ۲۰۰۵).

تحقیقات در مورد رابطه بین دین و شادی، تقریباً شواهدی قطعی را ارائه می‌دهد. و به نظر می‌رسد که دین در شادی اهمیت دارد اما کاملاً مشخص نیست که چرا و چگونه؟

در پاسخ به این سوال پس از بررسی شواهد ارائه شده در ادبیات تحقیق به دو پاسخ می‌رسیم، که نشان‌دهنده تمایزی است که ابتدا توسط کارهای پیشگام آلپورت و راس^{۱۹} (۱۹۶۷) در جهت‌گیری مذهبی معرفی شد. از نظر آلپورت و راس، مردم انگیزه‌های درونی^{۲۰} یا بیرونی^{۲۱} در ارتباط با دین دارند. ثانیاً دین را وسیله‌ای برای دستیابی به اهداف خاص از جمله اهداف غیر مذهبی می‌داند در حالی که مورد اول دین را به خودی خود هدف می‌داند. اگرچه این تمایز بدون منتقد نیست (لاوریچ و فلر^{۲۲}، ۲۰۰۷)، اما اثراتی از خود در تحقیقات درباره دین و شادی برجای گذاشته است. بنابراین از یک سو استدلال می‌شود که دین شادی را افزایش می‌دهد زیرا دسترسی به ساختارهای حمایتی را فراهم می‌کند یا افراد را قادر می‌سازد تا با استرس کنار بیایند (لیم و

۱۴ بُعد اعتقادی دین

۱۵ بُعد مناسکی دین

۱۶ . Witter

۱۷ . Ellison

۱۸ . Luttmer

۱۹ . Allport and Ross

۲۰ نیاز فطری

۲۱ نیازهای غیر فطری مثل دریافت پاداش و حمایت

۲۲ . Lavrič & Flere

پاتنام^{۲۳} (۲۰۱۰)، یا ترجیحات یا آرزوها را تطبیق دهند (کلارک^{۲۴} ۲۰۱۲). از سوی دیگر، دین شادی را افزایش می‌دهد زیرا حس معنا و هدف را ارائه می‌دهد و در این مورد و همچنین "بعد از زندگی" به عنوان یک قطب اخلاقی عمل می‌کند (گرلی و هات^{۲۵} ۲۰۰۶). اما آنچه قابل توجه است این است که ما می‌توانیم شواهدی از مزایای ذاتی و بیرونی دین در همه ادیان بزرگ جهان از جمله اسلام (صحرائیان و همکاران ۲۰۱۳)، هندوئیسم (گانگا و کوتتی^{۲۶} ۲۰۱۳)، یهودیت (لوین^{۲۷} ۲۰۱۴)، بودیسم (الیوت^{۲۸} ۲۰۱۴)، و مسیحیت (اشتاینر و همکاران^{۲۹} ۲۰۱۰) پیدا شد. اگرچه تأثیرات دین بر شادی به طور کلی مثبت گزارش می‌شود، اما مشاهدات متقابل مهمی وجود دارد. اولاً، دین ممکن است عاملی برای تولید ارزش‌های منفی شادی باشد. به عنوان مثال الیس^{۳۰} (۱۹۶۲) گزارش می‌دهد که مذهب زیاد می‌تواند افسردگی و اختلالات روانی ایجاد کند. اخیراً، تجزیه و تحلیل ارتباط بین دین و شادی توسط موکرچی و برون^{۳۱} به این نتیجه رسیده است که زمینه‌هایی با میزان بالای تقسیم‌بندی مذهبی، سطح نسبتاً کمتری از شادی را ایجاد می‌کنند (موکرچی و برون ۲۰۰۵). ثانیاً، بسیاری از ادبیات از مطالعاتی که کاملاً بر فرایندهای سطح فردی تمرکز می‌کنند، درباره تأثیرات دین نتیجه می‌گیرند. به این ترتیب زمینه نادیده گرفته می‌شود. برخی از کارهای اخیر در مورد خطرات این رویکرد هشدار داده‌اند و معتقدند که اثرات مثبت سطح فردی هنگامی که با سطح کلیت دینداری کشور منطبق می‌شوند ناپدید می‌شوند (ایکهورن^{۳۲}، ۲۰۱۲ سرانجام، بیشتر ادبیات بر فرضی در مورد جهت علیت تکیه می‌کنند. بنابراین فرض بر این است که دین و شادی رابطه متقابل دارند (جوشنلو ۲۰۱۳، ۲۰۱۴).

تحقیقات قبلی حاکی از آن است که یک عامل ممکن است به صورت ویژه مهم باشد: ارتباطات اجتماعی که با مشارکت منظم در رویدادهای گروهی به وجود می‌آیند مانند عبادت هفتگی، گروه‌های مطالعه کتاب‌های مقدس، شام‌های شنبه و افطاری‌های ماه رمضان. در تلاش برای درک این که چرا دین به شادی می‌انجامد، چایون لیم از دانشگاه ویسکانسین-مدیسون و رابرت پوتنام از دانشگاه هاروارد داده‌های یک نمونه نماینده بزرگسالان آمریکایی را که در سال ۲۰۰۶ مورد بررسی قرار گرفتند و در سال ۲۰۰۷ مجدداً با آنها تماس گرفتند، بررسی کردند. محققان دریافتند که مشارکت مذهبی تأثیر زیادی بر شادی افرادی که بسیار مذهبی هستند دارد.

شبکه‌های دوستی که توسط جوامع مذهبی پرورش یافته‌اند، دارایی ایجاد می‌کنند که پوتنام و سایر دانشمندان آن را "سرمایه اجتماعی" می‌نامند - که نه تنها با ایجاد احساس هدف و تعلق به مردم، باعث شادی بیشتری می‌شود، بلکه یافتن شغل و ثروت‌سازی را برای آنها آسان می‌کند. به عبارت دیگر، کسانی که به طور مکرر در یک عبادتگاه

۲۳ . Lim and Putnam

۲۴ . Clark

۲۵ . Greeley and Hout

۲۶ . Ganga and Kutty

۲۷ . Levin

۲۸ . Elliot

۲۹ . Steiner

۳۰ . Ellis

۳۱ . Mookerjee and Beron

۳۲ . Eichhorn

شرکت می‌کنند ممکن است دوستان بیشتری داشته باشند که می‌توانند برای اطلاعات و کمک به آنها در هر دو زمان خوب و بد به آنها اعتماد کنند. در واقع، طیف وسیعی از تحقیقات علمی اجتماعی این ایده را تأیید می‌کند که حمایت اجتماعی برای سایر جنبه‌های رفاه اساسی است. به عنوان مثال، یک مطالعه نشان داد که دین به طور غیر مستقیم سلامت خود گزارش یافته را افزایش می‌دهد، زیرا افراد بسیار مذهبی سرمایه اجتماعی بیشتری دارند. (مایکل مینکوف، کریستین ولزل و مایکل شاشنر، ۲۰۲۰).

مایکل مینکوف^{۳۳}، نویسنده اصلی تحقیقی مهم درباره دین و شادی، می‌گوید: "ارتباط دین و شادی اتفاقی نیست بلکه به میزان ثروتمند و فردگرا یا فقیر و جمع‌گرایانه بودن یک کشور بستگی دارد (مینکوف، ۲۰۲۰: ۳۰).

به نظر می‌رسد یافته‌های وی با آنچه بسیاری معتقدند مغایرت دارد. او می‌گوید، به نظر می‌رسد که شرایط مختلف اقتصادی باعث ایجاد و حفظ اعتقادات مذهبی می‌شود و مذهب برای مردمی با ارزش‌تر است که در کشورهای با توسعه اقتصادی پایین و دموکراسی کمتر زندگی می‌کنند (مکان‌هایی که سواستفاده از قدرت، نابرابری جنسیتی و ... که عوامل استرس‌زا اغلب بیشتر هستند) (همان: ۴).

به اعتقاد مایکل مینکوف و همکارانش «مردم ظاهراً برای برخورد روانشناختی با چالش‌های زندگی که روزانه با آن روبرو می‌شوند، به دین نیاز دارند. این به آنها امید، معنا و احساس هدف می‌بخشد» یافته‌های وی ارتباط جدیدی از دینداری و سعادت را روشن ساخت. مینکوف می‌گوید، «شاید وقتی در کشوری زندگی می‌کنیم که مردم از آزادی، امنیت اقتصادی، اعتماد به دولت خود و یک شبکه امنیت اجتماعی برخوردار باشند، دین برای شادی کمتر مفید است»: «رضایت بیشتر زندگی مردم در جوامع دموکراتیک ثروتمند ممکن است عامل دیگری باشد که باعث کاهش افسردگی در آنجا می‌شود (همان: ۵).

این ارتباط مشاهده شده بین مذهبی بودن و شادی معمولاً به عملکردهای مثبت دین، مانند ارائه معنا و حمایت اجتماعی نسبت داده می‌شود. با این وجود دین می‌تواند آثار منفی نیز در بر داشته باشد. الیس (۱۹۶۲) می‌گوید: "مذهب بیش از حد می‌تواند در برخی افراد افسردگی یا سایر اختلالات روانی ایجاد کند."

نویسندگان این مقاله شادی را، حالتی باطنی و درونی در نظر گرفته‌اند که حکایت از رضایت‌مندی فرد از برخی مسائل دارد؛ و دین را مجموعه‌ای از راهکارها که می‌خواهد انسان را به سعادت دنیا و آخرت برساند که خود دارای ابعاد از جمله ابعاد اعتقادی، مناسکی، عاطفی و اجتماعی است، و هر کدام از این ابعاد نیز کارکردهای خاص خود را دارند.

چهارچوب مفهومی

یک چهارچوب مفهومی برای درک رابطه بین دین و شادی در بررسی تعامل پیچیده بین این دو سازه بسیار مهم است. دین به عنوان نظامی از باورها و اعمال، یک نظام اعتقادی یا فلسفه شخصی نقش مهمی در شکل دادن به دیدگاه افراد در مورد زندگی، هدف و رفاه دارد و می‌تواند پیامدهایی برای رفاه و خوشبختی آنها داشته باشد. درک رابطه بین دین و شادی مستلزم در نظر

گرفتن عوامل مختلفی، مانند باورها و اعمال فردی، زمینه اجتماعی، تأثیرات فرهنگی و فرآیندهای روانی است. دین اغلب به عنوان منبع آسایش، آرامش و معنا در زندگی مردم تلقی شده است. زمینه ای را برای افراد فراهم می کند تا جهان را درک کنند، هدف و معنا پیدا کنند و راهنمایی اخلاقی به دست آورند.

بحث رابطه دین داری و شادمانی، چه به طور مستقیم و چه به طور ضمنی، از جانب اندیشمندان و نظریه پردازان از جهات مختلفی مورد بررسی قرار گرفته است. برخی از نظریه های جامعه شناسی دین در این زمینه دلالت هایی دارند؛ می توان به نظریه یینگر³⁴ اشاره کرد که دین را پاسخی برای حل مسائل غایی حیات انسانی مانند رنج، عدم اطمینان و مرگ و دست یابی به آرامش و وقار در برابر رنج و بداقبالی می داند (همیلتون، ۱۳۸۷: ۲۰۲-۲۰۳). همچنین از نظر او دین از طریق معنا بخشیدن به تجربه های ناراحت کننده برای مسایلی چون مرگ و رنج پاسخی را فراهم می کند. دین نظر گسترده تری را مطرح می کند که بد بختی ها و ناکامی ها را به نسبت بی اهمیت جلوه می دهد. در نتیجه زندگی در جهان عادی و رزانه ما را با این نظر گسترده تر که خصیلتی فراتجربی دارد، تطبیق میدهد. یکی از کارکردهای دین از نگاه او این است که برای انسان حمایت و تسلی به بار می آورد و نیز از طریق آیین ها و مراسم، امنیت عاطفی و هویت و نقطه اتکای ثابتی در بحبوحه ناسازگاری های آراء و عقاید برای انیان به بار می آورد (همان: ۲۰۸-۲۰۷). از نظر او دین زندگی بشر با سه ویژگی احتمال، ناتوانی و کمیابی همراه است که برای بشر محرومیت به بار می آورد و سازگاری با این ناکامی ها و محرومیت ها تنها از طریق دین امکان پذیر است. از نظر او دین از طریق معنا بخشیدن به تجربه های ناراحت کننده، برای مسایلی چون مرگ و رنج پاسخی را فراهم می کند (همان: ۲۰۷). گیرتس دین را مجموعه ای از نمادها می داند که به امور عالم معنا و مفهوم می بخشد. از طریق القای تمایلاتی به انسان ها در جهت رفتار کردن به شیوه های معین و ترغیب حالت های خاص در آنها، به جهان اجتماعی شکل می بخشد. برای مثال این نمادها می توانند به عبادت کنندگان وقار، متانت و نظایر آن را ببخشند و یا سرمستی، شادمانی و هیجان را در آنها برانگیزند. در واقع او دین را پاسخی برای تبیین تجارب سردرگمی، رنج و شر می داند (همان، ۲۶۷). از نظر برگر³⁵ نیز دین کوششی است برای اینکه اسرار گیتی معنی دار شود. دین علاوه بر مشروع و درک پذیر ساختن نظم اجتماعی، تجاربی که باعث از هم گسیختگی اجتماعی و نا به سامانی می شود را معقول می کند. همچنین تجارب حاشیه ای مانند رؤیاهای، مرگ، بلاها، جنگ، شورش های اجتماعی، خودکشی، رنج و شر را مشروع می سازد (همان: ۲۷۳). از نگاه وبر دین اساساً پاسخی است به دشواری ها و بی عدالتی های زندگی و می کوشد تا این ناکامی ها را توجیه کند و در نتیجه انسان را قادر به کنار آمدن با آن ها می کند و در برابر این مشکلات، به آن ها اعتماد به نفس می بخشد (همان: ۲۳۵). همچنین لاکمن³⁶ نیز بر نقش دین در ساخت معنا تأکید دارد. او دین را فرایندی می داند که با آن انسان از طبیعت زیست شناختی خود درمی گذرد و به یک نوع خودآگاهی دست پیدا می کند و تصویری از جهان نمادین باز می نماید که به واقعیت و وجود فرد معنا می بخشد (همان: ۲۷۵).

برخی از نظریه پردازان و اندیشمندان حوزه شادمانی، یک سری از متغیرها را در افزایش سطح شادمانی مؤثر می دانند، که دینداری از طریق ارتباطی که با آن ها دارد می تواند باعث افزایش سطح شادمانی گردد. در این زمینه می توان به نظریه چلبی (۱۳۸۳) اشاره کرد که عوامل برخاسته از نظام اجتماعی را که بر شادمانی مؤثر است عبارت می داند از: احساس همبستگی اجتماعی (شامل احساس دوستی

³⁴ Yinger

³⁵ Peter. Berger

³⁶ Thomas Luckmann

و همبستگی، احساس خشنودی، احساس هویت جمعی، احساس اعتماد)، احساس عدالت و امنیت (شامل احساس امنیت، احساس خودمختاری، احساس امید، احساس عدالت)، احساس عزت و احترام (شامل هویت فردی، عزت نفس، احساس بصیرت و تعیین اجتماعی)، احساس بهبودی و آسایش (شامل احساس سلامتی، احساس رفاه مادی، احساس رضایت از زندگی). در میان این عوامل با توجه به نظریات جامعه‌شناسان دین از جمله امیل دورکیم که کارکردهایی چون انسجام اجتماعی، انتظام اجتماعی، حیات بخشی و امید بخشی را برای دین برمی‌شمرد می‌توان گفت که دین از طریق متغیرهای همبستگی اجتماعی و عدالت و امنیت و تا حدودی عزت و احترام، باعث افزایش سطح شادمانی می‌گردد.

در میان این عوامل به نظر می‌رسد که دینداری به خاطر ارتباطی که با متغیر حمایت اجتماعی دارد می‌تواند از طریق مکانیسم‌هایی چون تقویت روابط صمیمانه و به تبع آن فراهم آوردن حمایت، در افزایش سطح شادمانی مؤثر واقع شود. همچنین به خاطر ارتباطی که با مشارکت اجتماعی دارد می‌تواند از طریق به وجود آوردن احساس کنترل در فرد و جزیی از جامعه بودن باعث افزایش سطح شادمانی گردد.

علاوه بر این برخی از اندیشمندان و پژوهشگران به طور مستقیم رابطه این دو متغیر را در پژوهش‌های گوناگون مورد بررسی و تبیین قرار داده و به نتایجی دست یافته‌اند. کوئینگ^{۳۷} در یک بررسی وسیع از روابط دینداری و شادمانی به این نتیجه رسید که ایمان مذهبی، از طریق ایجاد هدف در زندگی، شادمانی را پیش‌بینی می‌کند و شرکت در مراسم مذهبی کلیسا از طریق ایجاد حس تعلق شادمانی را پیش‌بینی می‌کند (کوئینگ، ۲۰۰۱).

پاتنام و لیم^{۳۸} (۲۰۱۰) در پی تبیین این مسأله که چرا مردم مذهبی از زندگی رضایت بیشتری برخوردارند، بیان کردند که شبکه‌های اجتماعی ساخته شده در جماعت‌های مذهبی و هویت‌های مذهبی قوی متغیرهای کلیدی هستند که واسطه ارتباط مثبت بین مذهب و رضایت از زندگی هستند. شبکه‌های اجتماعی جماعات مذهبی متمایز از دیگر شبکه‌های اجتماعی (سکولار) هستند، تنها زمانی که با احساسی قوی از تعلق مذهبی همراه باشند. همچنین یک احساس قوی هویت رضایت از زندگی را بالا می‌برد تنها زمانی که شبکه‌های اجتماعی در یک جماعت مذهبی آن هویت را تحکیم کنند.

اوکولیکس کوزاریان^{۳۹} بیان می‌دارد که مذهب اجتماعی از طریق افزایش سرمایه اجتماعی رضایت از زندگی را افزایش می‌دهد، همچنین مذهب اجتماعی می‌تواند از طریق ساخت و نگهداشت ساختارهای معقول (زمینه اجتماعی - فرهنگی برای نظام معناها و اعتقادها در جامعه) رضایت از زندگی را افزایش دهد. مذهب به سادگی در شادمانی مشارکت ندارد بلکه از طریق تسکین دادن رنج زندگی در افزایش شادمانی مشارکت دارد (کوزاریان، ۲۰۱۰).

هیدی^{۴۰} و همکاران (۲۰۰۸) بیان می‌کنند که افرادی که مداوماً اهداف اجتماعی و نوع‌دوستانه را تعقیب می‌کنند (به جای اینکه اهداف منحصرأ خودخواهانه و مادی‌گرایانه داشته باشند) بهره‌بلند مدتی از رضایت از زندگی به دست می‌آورند؛ درست مانند مردمی

37. Koenig

38. Lim and Putnam

39. Okulicz- Kozaryan

40. Headey

که درگیر شدن در فعالیت‌های مذهبی را افزایش می‌دهند (بروس و هیدی، ۲۰۰۸). این بدین معناست که دینداری از طریق ایجاد اهداف اجتماعی و نوع‌دوستانه می‌تواند نقش بسزایی در افزایش رضایت از زندگی داشته باشد.

پسندیده (۱۳۹۰) بیان می‌کند که شادکامی در اسلام دو پایه‌ی اساسی دارد: رضامندی و نشاط، ایمان به خداوند پایه و اساس شادکامی است. از نگاه او ایمان به تقدیر خیر خداوند باعث رضایت کلان از تقدیرهای خداوند و در سطح بعد باعث شکر در خوشایند، صبر در ناخوشایند، انجام بایدها و ترک نبایدها می‌گردد که این خود رضامندی را به ارمغان می‌آورد، از طرف دیگر ایمان به تقدیر سرور خداوند باعث التذاد مادی و معنوی می‌گردد که نشاط را به وجود می‌آورد. و در مرحله‌ی آخر دو متغیر رضامندی و نشاط، شادکامی را به همراه می‌آورد.

یکی دیگر از اندیشمندان در این زمینه وین هوون^{۴۱} (۲۰۰۹) می‌باشد. او در بررسی شرایط سعادت ذهنی (شادمانی) به عواملی مانند مدرنیته، دولت رفاه، نابرابری اجتماعی، مشارکت اجتماعی و حمایت اجتماعی اشاره می‌کند. و جنبه‌های مختلف تاثیر هر کدام را بر سعادت ذهنی می‌سنجد.

با مرور این نظریات می‌توان نتیجه گرفت دین از طریق کارکردهای مثبتی که دارد از جمله: معنا بخشیدن به امور عالم و زندگی انسانی و فراهم آوردن حمایت و تسلیم، سازگاری با ناکامی‌ها و محرومیت‌ها، امنیت عاطفی و هویت و نقطه‌ی اتکای ثابتی در بحبوحه‌ی ناسازگاری‌های آراء و عقاید مشروع و درک‌پذیر ساختن نظم اجتماعی، می‌تواند باعث افزایش سطح شادمانی گردد. همچنین نکته‌ی کلیدی مشترک در مباحثی که بیان شد این است که دینداری از طریق یک سری مکانیسم‌ها و متغیرهای روانی مانند: معنا بخشیدن به زندگی، هدفمند ساختن زندگی، فراهم آوردن حمایت، فراهم آوردن امنیت عاطفی، مشروع و درک‌پذیر ساختن نظم موجود، امید بخشی، تسکین دادن درد و رنج، سازگاری با این ناکامی‌ها و محرومیت‌ها و ایمان به تقدیر خداوند (تقدیرگرایی) و نیز یک سری مکانیسم‌ها و متغیرهای اجتماعی مانند: افزایش همبستگی اجتماعی، افزایش انتظام اجتماعی، ساختن شبکه‌های اجتماعی در جماعات مذهبی، حمایت اجتماعی، ساختن هویت‌های مذهبی قوی در شبکه‌های اجتماعی مذهبی، ایجاد تعلق مذهبی، افزایش سرمایه‌ی اجتماعی و ساخت و نگهداشت ساختارهای معقول می‌تواند سطح شادمانی را افزایش دهد که هر دوی آنها باید مد نظر قرار گیرند.

روش انجام تحقیق

این پژوهش، با روش فراتحلیل انجام شده است؛ که در آن محقق به صورت روشمند به ترکیب نتایج پژوهش‌های مختلف می‌پردازد و نتایج جدید و منسجمی را، با استفاده از روش‌های هدفمند آماری استخراج می‌کند. در روش فراتحلیلی محقق با ثبت ویژگی‌ها و یافته‌های توده‌ای از پژوهش‌ها در قالب مفاهیم کمی آنها را آماده استفاده از روش‌های نیرومند آماری می‌کند (دلاور، ۱۳۸۰). در این پژوهش واحد مشاهده و تحلیل، سند پژوهشی (پایان‌نامه و مقاله) است. جامعه آماری پژوهش حاضر شامل پایان‌نامه‌ها و تحقیق‌ها و مقاله‌های انجام شده در زمینه «شادی» و «دین» بدون محدودیت زمانی در ایران می‌باشد. که در یکی از پایگاه‌های زیر نمایه شده باشند: لازم به ذکر است برای یافتن مطالعات مرتبط از کلید واژه‌های شادی، نشاط، شادمانی، شادکامی، شادابی با و بدون پسوند اجتماعی، دین، مذهب، اعتقادات دینی، اعتقادات مذهبی، رفتار دینی و رفتار

⁴¹. Veenhoven

مذهبی^{۴۲} استفاده شد. پایگاه‌های اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^{۴۳}، بانک اطلاعات نشریات کشور^{۴۴}، مجلات تخصصی نورمگز^{۴۵}، مرکز اسناد و مدارک علمی ایران^{۴۶}، پرتال جامع علوم انسانی^{۴۷}، سیویلیکا مقالات علمی کنفرانس و ژورنال^{۴۸}.

این پژوهش فاقد نمونه‌گیری می‌باشد و تمام تحقیقات منطبق با معیارهای زیر وارد فراتحلیل شده‌اند:

۱- مطالعه در زمینه دین و شادی انجام شده باشد، یا فرضیه‌ای در این زمینه آزمون گذاشته باشد.

۲- پیشینه نظری و تجربی پژوهش ذکر شده و دارای چهارچوب نظری باشد.

۳- اطلاعات مربوط به گروه نمونه مورد مطالعه ذکر شده باشد.

۴- ضریب همبستگی و حجم نمونه در پژوهش گزارش شده باشد.

۵- روش تحقیق پژوهش گزارش شده باشد.

۶- دارای سؤالات و فرضیات مرتبط با عنوان تحقیق باشد.

۷- اعتبار و پایایی داشته باشند.

مطالعات مورد بررسی در این فراتحلیل از پایان‌نامه‌های ارشد و دکتری و مقالات در سطح علمی-پژوهشی بوده‌اند و در صورتی که از پایان‌نامه‌ای مقاله آن منتشر شده بود، در فرا تحلیل از مقاله آن استفاده شد.

فهرست اطلاعاتی که از مطالعات مذکور استخراج شده است شامل موارد زیر است :

اطلاعات عمومی، سال انتشار، جامعه آماری، اطلاعات مربوط به متغیرهای پژوهش (ضریب همبستگی و سطح معنی‌داری) و حجم نمونه و شیوه نمونه‌گیری. در این مرحله علاوه بر گردآوری داده‌ها، هر یک از مطالعات کدبندی شده و برای مرحله بعدی در نرم‌افزار CMA وارد شد. در مرحله بعدی محاسبه اندازه اثر صورت پذیرفت. روش اصلی فراتحلیل مبتنی بر ترکیب نتایج است که معمولاً پس از تبدیل آماره‌ها به شاخص (I) و برآورد اندازه اثر مورد استفاده قرار می‌گیرد. برای تحلیل استنباطی داده‌ها نیز ابتدا به بررسی مفروضات فراتحلیل پرداخته شده است، به نحوی که روش رگرسیونی خطی اگر^{۴۹}، همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار^{۵۰} به بررسی خطای انتشار و با آزمون به Q به بررسی ناهمگونی مطالعات پرداخته شد، سپس با توجه به ناهمگونی بین مطالعات مورد بررسی مدل اثرات تصادفی برای ترکیب نتایج و رسیدن به اندازه اثر به کار گرفته شد. خلاصه اطلاعات مربوط به مطالعات مختلف پیرامون رابطه بین سرمایه اجتماعی با شادی بعد از مرور سیستماتیک آنها ارائه شده است. لازم به ذکر است مرور نظام‌مند عبارت است از بررسی شواهد و مستندات پیرامون سوالی که به گونه‌ای شفاف تدوین شده است. در این بررسی، از روش‌های دقیقی جهت شناسایی و ارزیابی نقادانه تحقیقات اولیه درباره موضوع استفاده می‌شود و داده‌های این مطالعات استخراج و تجزیه و تحلیل می‌شوند. در این روش، تمام تحقیقات مرتبط شناسایی، ارزیابی و چکیده سازی می‌شوند تا امکان دسترسی به مدارک موجود برای تصمیم‌گیرندگان بیش از پیش فراهم آید.

۴۲ . Happiness, cheerfulness, happiness, , vibrancy, religion, faith, religious beliefs, religious beliefs, religious behavior and religious behavior

۴۳ . <https://www.sid.ir/fa/>

۴۴ . <https://www.magiran.com/>

۴۵ . <https://www.noormags.ir/>

۴۶ . <https://ganj.irandoc.ac.ir/>

۴۷ . <http://ensani.ir/fa>

۴۸ . <https://civilica.com/>

۴۹ . Egger,s Linear Regression Method

۵۰ . Begg & Mazumdar Rank Correlation

برای انجام مرور سیستماتیک بر پایه اهداف مورد نظر، فرمی طراحی شد که متغیرهای زیر را مورد بررسی قرار داد: نویسنده یا نویسندگان، عنوان، نوع اثر (مقاله / پایان نامه)، نام مجله، گستره جغرافیایی (شهر مورد مطالعه) و زمانی، جمعیت و نمونه مورد مطالعه، روش انتخاب حجم نمونه، ابزار جمع‌آوری داده‌ها، ابعاد در نظر گرفته شده برای سرمایه اجتماعی، نظریات استفاده شده و آزمون‌های آماری. نتایج مرور نظام‌مند به شرح ذیل است.

یافته‌های تحقیق

الف) مرور سیستماتیک منابع :

برای بررسی محتوای هر مقاله بر پایه اهداف مورد نظر، فرمی طراحی شد که متغیرهای زیر را مورد بررسی قرار داد:

- نوع اثر (مقاله/پایان نامه)

از مجموع ۱۴ اثر منتخب برای انجام فراتحلیل هر ۱۴ مورد مقالات علمی پژوهشی هستند که در مجلات داخلی به چاپ رسیده‌اند البته لازم به ذکر است برخی از آنها مقالات مستخرج از پایان‌نامه‌اند که پایان‌نامه‌های مرتبط با آنها وارد فراتحلیل نشده‌اند .

- گستره زمانی انجام تحقیقات

جدول شماره (۱) توزیع زمانی مطالعات

سال	فراوانی	درصد
۱۳۸۷	1	7.1
۱۳۹۰	1	7.1
۱۳۹۱	2	14.3
۱۳۹۲	2	14.3
۱۳۹۴	3	21.4
۱۳۹۶	2	14.3
۱۳۹۷	2	14.3
۱۳۹۸	1	7.1
مجموع	14	100.0

بر اساس نتایج جدول شماره (۱) میتوان به این نتیجه رسید که بیشترین تعداد مطالعات انجام شده در زمینه موضوع مورد نظر در سال ۱۳۹۴ بوده است که تعداد ۳ مطالعه به انجام رسیده است، در سال‌های ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ هر کدام دو مطالعه صورت گرفته است. اولین مطالعه در سال ۱۳۸۷ و آخرین آن نیز در سال ۱۳۹۸ بوده است. بنابراین ۹ مطالعه برابر با ۶۴ درصد قبل سال ۱۳۹۵ و مابقی بعد این سال انجام شده‌اند.

- جامعه آماری

جمعیت آماری ۶ مطالعه از بین ۱۴ مطالعه شهروندان است . تعداد ۴ مطالعه روی کارمندان و ۴ مطالعه نیز بر روی دانشجویان یا دانش‌آموزان صورت گرفته است. پرسشنامه استفاده کرده است.

- روش پژوهش و ابزار جمع‌آوری داده‌ها

۱۳ مورد از مطالعات از روش پیمایش و تنها یک مطالعه از روش‌های ترکیبی کمی و کیفی استفاده کرده‌اند. همین‌طور ۱۳ مورد از پرسشنامه برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده کرده‌اند و تنها یک مطالعه از مصاحبه به همراه پرسشنامه استفاده برده است.

- توزیع مکانی تحقیقات

تصویر شماره (۱): توزیع مکانی تحقیقات

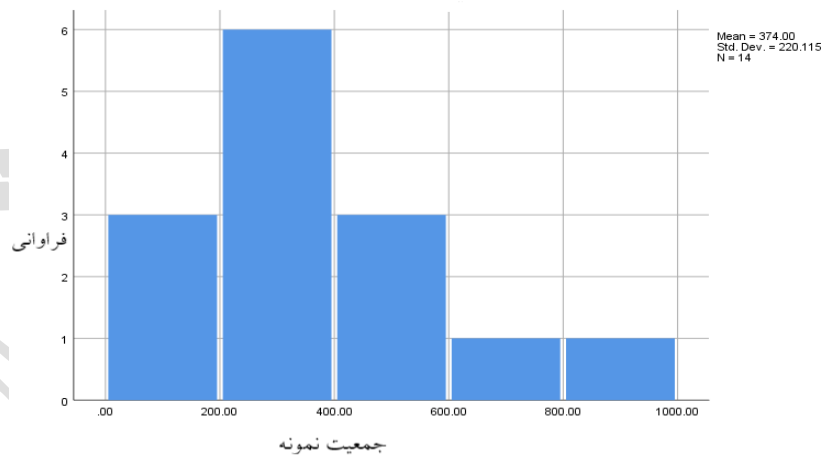
بر اساس تصویر شماره (۱) تعداد ۹ مطالعه در مرکز ایران انجام شده که بیشتر توزیع مکانی مطالعات در همین نقطه می باشد. یک مطالعه در شهر مذهبی مشهد در شمال شرق ایران انجام پذیرفته و ۲ مطالعه در غرب و ۲ مطالعه در جنوب ایران انجام شده است. هیچ مطالعه‌ای در شمال کشور در رابطه با موضوع مورد نظر صورت نگرفته است.

- روش نمونه‌گیری

بیشتر مطالعات انجام شده معادل ۵ مورد از آنها از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای استفاده کرده‌اند. ۴ مورد در نمونه‌گیری خود از روش

نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده کرده‌اند. یک مورد از روش طبقه‌بندی و ۳ مورد نیز از روش‌های غیراحتمالی برای نمونه‌گیری استفاده کرده‌اند.

- جمعیت نمونه و جنسیت پاسخگویان

نمودار شماره (۱): نمودار هیستوگرام تعداد جمعیت نمونه مطالعات

سه مطالعه از بین ۱۴ مطالعه جمعیت نمونه‌ای بالغ بر ۲۰۰ نفر دارند. ۶ مطالعه جمعیت نمونه‌ای بین ۲۰۰ تا ۴۰۰ دارند. ۳ مطالعه جمعیت نمونه‌ای بین ۴۰۰ تا ۶۰۰ دارند و برای نمونه‌های بین ۶۰۰ تا ۸۰۰ و ۸۰۰ تا ۱۰۰۰ هر کدام یک مطالعه از این اعداد برای تعداد نمونه استفاده کرده است.

در رابطه با جنسیت پاسخگویان ۳ مطالعه روی دختران و ۱۱ مطالعه‌ی دیگر روی هر دو جنس انجام گرفته‌اند.

• رشته دانشگاهی محققان

پنجاه درصد مطالعات معادل ۷ مورد از آنها توسط محققان جامعه‌شناس انجام شده‌اند. ۵ مورد معادل ۳۵ درصد از مطالعات را روان‌شناسان به انجام رسانده‌اند. ۱ مورد از مطالعات نیز توسط متخصصان مدیری انجام شده و ۱ مورد دیگر نیز توسط سایر رشته‌ها نگارش شده است.

• روش برآورد اعتبار

برای برآورد اعتبار ابزارهای اندازه‌گیری، ۵ مطالعه از اعتبار صوری استفاده کرده‌اند. ۲ مطالعه از اعتبار محتوا سود برده‌اند. ۲ مورد نیز از اعتبار سازه. ۱ مورد از اعتبار عاملی و ۴ مورد از ترکیب این روش‌ها برای برآورد اعتبار ابزارهای اندازه‌گیری استفاده کرده‌اند.

• ابعاد مورد بررسی برای دین و شادی

پنجاه درصد مطالعات یعنی ۷ مورد از ابعاد کاملی برای سنجش دین استفاده کرده‌اند و پنجاه درصد دیگر برای سنجش دینداری به بعضی ابعاد آن اکتفا کرده‌اند. اما در رابطه با شادی تنها ۳ مطالعه تمامی ابعاد شادی را در نظر نگرفته‌اند و ۱۱ مطالعه دیگر کلیه ابعاد این مفهوم را برای سنجش نمره شادی آن استفاده کرده‌اند.

• فهرست مطالعات پیرامون دین و شادی

جدول شماره (۲): فهرست مطالعات انجام شده پیرامون دین و شادی در ایران بعد از پالایش براساس معیارهای درون گنجی

محل انجام	ابزار جمع آوری داده	روش پژوهش	شیوه نمونه گیری	ضریب همبستگی	جامعه آماری	حجم نمونه	سال	محقق / محققان	
تهران	پرسشنامه	پیمایش	غیراحتمالی	۰/۰۹	دانشجویان	۴۹۳	۱۳۹۷	ناصر آقابابایی فرامرز سهرابی حسین اسکندری احمد برجعلی نورعلی فرخی	۱
تهران	پرسشنامه	پیمایش	تصادفی ساده	۰/۴۷	کارمندان	۱۲۰	۱۳۹۰	حسن زارعی متین مهدی سبک رو سعید آبیباغی اصفهانی حمید رامین مهر	۲
اصفهان	پرسشنامه	پیمایش	خوشه ای	۰/۳۱	دانش آموز دختر	۲۴۰	۱۳۸۷	احمد عابدی علیرضا شواخی مریم تاجی	۳
تهران	پرسشنامه	پیمایش	خوشه ای	۰/۱۱	شهروندان	۵۲۴	۱۳۹۳	عبدالحسین کلاتتری	۴

								سیدسعید حسین‌زاده آرانی	
تهران	پرسشنامه	پیمایش	مطبق	۰/۱۹	دانشجویان	۳۷۱	۱۳۹۵	سید حسین سراج زاده مریم جامه شورانی فرشاد محمدی	۵
تهران	پرسشنامه	پیمایش	سیستماتیک	۰/۸۹	معلمان	۳۷۰	۱۳۹۷	علیرضا سمیعی اصفهانی سامر پور دانش حسین دانش	۶
تهران	پرسشنامه	پیمایش	خوشه ای	۰/۰۱	خانوار	۸۱۰	۱۳۹۲	احسان رحمانی خلیلی	۷
مشهد	پرسشنامه	پیمایش	تصادفی ساده	۰/۴۹	زائران	۴۰۰	۱۳۹۴	عاطفه ذهبی	۸
کرمان	پرسشنامه	پیمایش	خوشه ای	۰/۲۱	شهروندان	۳۸۴	۱۳۹۴	فریدون وحیدا شاپور بهیان سید علی هاشمیان فر سپیده حضرتی	۹
ایران	پرسشنامه	پیمایش	تصادفی	۰/۳۵	ورزشکاران	۸۸	۱۳۹۶	مریم شیر بیگی	۱۰
ایلام	پرسشنامه/مصاحبه	ترکیبی	خوشه ای	۰/۲۷	شهروندان	۷۴۴	۱۳۹۸	سجاد مرادی جعفر هزار جریبی	۱۱
شهرضا	پرسشنامه	پیمایش	غیر احتمالی	۰/۷۵	اساتید دانشگاه	۱۰۸	۱۳۹۱	محمد نجفی ارزو عرفان	۱۲
اهواز	پرسشنامه	پیمایش	تصادفی ساده	۰/۲۹	شهروندان	۳۸۴	۱۳۹۶	ایمان ممینی	۱۳
سجارد زنجان	پرسشنامه	پیمایش	خوشه ای	۰/۴۱	دانش آموزان	۲۰۰	۱۳۹۲	مسعود حجازی افسانه صبحی مرتضی حسینی	14

سوگیری نشر

یکی از بخش‌های مهم در فرا تحلیل، ارزیابی سوگیری انتشار است که ناشی از انتشار پژوهش‌های چاپ شده و عدم انتشار پژوهش‌های چاپ نشده و انواع خطاها می‌باشد. به عبارتی دیگر، یکی از مشکلاتی که موجب مخدوش شدن اعتبار نتایج فرا تحلیل می‌شود، عدم دسترسی محقق به تمام مطالعاتی است که در فاصله زمانی خاص در موضوع مورد بررسی انجام شده‌اند. دور ماندن نتایج برخی مطالعات به دلایل متعدد، خطای انتشار نامیده می‌شود (نیازی و همکاران). به منظور بررسی خطای انتشار ابتدا از آزمون همبستگی رتبه‌ای « بگ و مزومدار^{۵۱} » استفاده کرده‌ایم. این آزمون، همبستگی رتبه‌ای (تاو کندال) بین اندازه اثر استاندارد و واریانس این اثرات را مشخص می‌کند. تفسیر این ضریب به این صورت است که در آن مقدار صفر، دال بر نبود رابطه بین اندازه اثر و دقت است و انحراف از صفر از وجود رابطه حکایت می‌کند. اگر عدم تقارن ناشی از سوگیری انتشار باشد، انتظار این است که در ارتباط با اندازه اثر بزرگ‌تر، خطای استاندارد بیشتر مشاهده شود (نیازی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹). نتایج حاصل از بررسی روش همبستگی بگ و مزومدار، به منظور بررسی سوگیری انتشار به شرح جدول ذیل است.

جدول شماره (۳) : نتایج حاصل از بررسی روش همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار و رگرسیون خطی اگر

شاخص های آماری		رگرسیون اگر	بگ و مزومدار	شاخص های آماری	
مقدار ضریب کندال (tau)		-۲,۵۸۹	- ۰,۰۳۹	مقدار ضریب کندال (tau)	
Z-Value		۱,۹۹۸	۰,۵۴۳	Z-Value	
خطای استاندارد SE		۰,۹۱۰		خطای استاندارد SE	
T - valu		۰,۲۵۰	۰,۶۵۴	T - valu	
سطح معنی داری (P-Value)	1 tailed	۰,۴۳۰	۰,۷۷۶	1 tailed	سطح معنی داری (P-Value)
	2 tailed			2 tailed	

بر طبق اطلاعات جدول فوق (ستون آزمون بگ و مزومدار) مقدار کندال تائو برابر با ۰,۰۳۹ - شده است که با توجه به مقدار معناداری یک دامنه (۰,۶۵۴) و دو دامنه (۰,۷۷۶) باید گفت که اگرچه بین اندازه اثر و دقت رابطه وجود دارد، اما این رابطه معنادار نیست و فرض صفر مبنی بر متقارن بودن نمودار کیفی و عدم سوگیری انتشار تأیید می‌گردد.

آزمون دوم برای بررسی عدم سوگیری انتشار آزمون رگرسیون خطی اگر می‌باشد. در نبود سوگیری انتشار، انتظار می‌رود در تحقیقات کوچک اثر استاندارد کوچک و در تحقیقات بزرگ، اثر استاندارد بزرگ مشاهده شود. این امر حالت خط رگرسیونی را ایجاد می‌کند که برشی از خط رگرسیون اصلی است. اگر برش خط رگرسیونی با سطح مورد انتظار تفاوت داشته باشد، علت آن ممکن است سوگیری انتشار باشد (همان).

بر اساس نتایج رگرسیون خطی اگر، برش برابر با ۹,۰۰۱۵۳ می‌باشد همچنین فاصله اطمینان ۹۵ درصد برابر با ۲۲,۳۹۸۴۶ است. از آنجا که مقدار p یک دامنه ۰,۸۴۴۵ و دو دامنه ۰,۱۶۸۹۰ می‌باشد، بیانگر این مطلب است که فرض صفر مبنی بر متقارن بودن نمودار کیفی و عدم سوگیری انتشار تأیید می‌شود.

بررسی مفروضه همگنی مطالعات انجام شده

یکی از مفروضات اصلی فراتحلیل، آزمون همگنی مطالعات است که به منظور بررسی این مفروضه آزمون Q به کارگرفته می‌شود. نتایج حاصل از بررسی این آزمون در جدول ذیل ارائه شده است.

جدول (۵) : نتایج حاصل از آزمون Q

شاخص آماری	مقدار آزمون Q	درجه آزادی df	سطح معنی داری (P-Value)	i-squer
نتایج	۶۵۴,۱۴۶	۱۳	۰,۰۰۰	۹۸,۰۱۳

با توجه به نتایج حاصل از آزمون ($Q=839.290$, $p < 0.00$) با اطمینان ۹۹ درصد فرض صفر مبنی بر همگن بودن مطالعات انجام شده رد شده و فرض ناهمگنی میان پژوهش‌ها تأیید می‌شود. به بیانی دیگر معنادار بودن شاخص Q نشان‌دهنده وجود ناهمگنی در اندازه اثر پژوهش‌های اولیه است؛ اما از آنجا که این شاخص به افزایش تعداد اندازه اثر حساس بوده و با افزایش تعداد اندازه اثر توان این آزمون برای رد همگنی بالا می‌رود، مجزور I شاخص دیگری است که به همین منظور مورد استفاده قرار می‌گیرد. ضریب این مجذور مقداری از صفر تا ۱۰۰ درصد دارد و در واقع مقدار ناهمگنی را به صورت درصد نشان

می‌دهد. هرچه این مقدار به صد درصد نزدیک‌تر باشد، نشان‌دهنده ناهمگنی بیشتر اندازه اثر پژوهش‌های اولیه است. نتایج حاصل از مجذور I مؤید این مطلب است که ۹۸ درصد از تغییرات کل مطالعات به ناهمگنی آنها مربوط است؛ بنابراین تلفیق آنها با مدل آثار ثابت موجه نیست و باید از مدل آثار تصادفی به منظور ترکیب نتایج استفاده کرد. در واقع این آزمون به ما می‌گوید که رابطه دین و شادی به شدت به لحاظ ویژگی‌ها و مشخصات مطالعات متفاوت است و در این وضعیت باید از متغیرهای تعدیل‌گر برای مشخص کردن واریانس و محل این تفاوت‌ها استفاده شود.

ضریب اندازه اثر

با توجه به اینکه پس از بررسی مفروضات فراتحلیل این نتیجه حاصل شده که باید از مدل اثر تصادفی به منظور ترکیب نتایج برای گزارش اندازه اثر استفاده شود، بنابراین در جدول شماره ۶ گزارش اندازه اثر مطالعات انجام شده در مدل تصادفی ارائه شده است.

جدول شماره (۶): خلاصه اطلاعات مربوط به فراتحلیل بر روی پژوهش‌های مرتبط

ردیف	محقق / سال	اندازه اثر	حدپایین	حدبالا	z-value	p-value
۱	آقابابایی و همکاران / ۱۳۹۷	۰,۰۹۰	۰,۰۰۲	۰,۱۷۷	۱,۹۹۸	۰,۰۰۱
۲	زارعی متین و همکاران / ۱۳۹۰	۰,۴۷۰	۰,۳۱۸	۰,۵۹۹	۵,۵۱۷	۰,۰۰۱
۳	عابدی و همکاران / ۱۳۹۸	۰,۳۱۰	۰,۱۹۱	۰,۴۲۰	۴,۹۳۵	۰,۰۰۱
۴	کلانتری و حسین زاده / ۱۳۹۳	۰,۱۱۰	۰,۰۲۵	۰,۱۹۴	۲,۵۲۱	۰,۰۰۱
۵	سراج زاده و همکاران / ۱۳۹۵	۰,۱۹۰	۰,۰۹۰	۰,۲۸۶	۳,۶۹۰	۰,۰۰۱
۶	سمیعی اصفهانی و همکاران / ۱۳۹۷	۰,۸۹۰	۰,۸۶۷	۰,۹۰۹	۲۷,۲۴۰	۰,۰۰۱
۷	رحمانی خلیلی / ۱۳۹۲	۰,۰۱۰	۰,۰۵۹	۰,۰۴۹	۰,۲۸۴	۰,۰۰۱
۸	ذهبی / ۱۳۹۴	۰,۴۹۰	۰,۴۱۲	۰,۵۶۱	۱۰,۶۸۱	۰,۰۰۱
۹	وحید و همکاران / ۱۳۹۴	۰,۲۱۰	۰,۱۱۲	۰,۳۰۴	۴,۱۶۱	۰,۰۰۱
۱۰	شیربیدی / ۱۳۹۶	۰,۳۵۰	۰,۱۵۲	۰,۵۲۱	۳,۳۶۹	۰,۰۰۱
۱۱	مرادی و هزارجریبی / ۱۳۹۸	۰,۲۷۰	۰,۲۰۲	۰,۳۳۵	۷,۵۳۷	۰,۰۰۱
۱۲	نجفی و عرفان / ۱۳۹۱	۰,۷۵۰	۰,۶۵۴	۰,۸۲۲	۹,۹۷۰	۰,۰۰۱
۱۳	ممبینی / ۱۳۹۶	۰,۲۹۰	۰,۱۹۶	۰,۳۷۹	۵,۸۲۸	۰,۰۰۱
۱۴	حجازی و همکاران / ۱۳۹۲	۰,۴۱۰	۰,۲۲۸	۰,۵۱۹	۶,۱۱۴	۰,۰۰۱
	اثرات ترکیبی تصادفی	۰,۳۱۱	۰,۲۸۶	۰,۳۳۵	۲۳,۱۷۳	۰,۰۰۱

برطبق جدول شماره ۶ در تمامی ۳۱ مطالعه مورد بررسی، ارتباط میان دین و شادی با اطمینان ۹۹ درصد معنادار بوده و بزرگترین مقدار اندازه اثر مربوط به مطالعه سمیعی و همکاران و کوچکترین مقدار اندازه اثر مربوط به مطالعه خلیلی است. همچنین اثرات تصادفی در سطح ادرصد معنادار می‌باشد. همچنین محاسبات آماری بیانگر این مطلب هستند که میانگین اندازه اثر دین ترکیبی (اثرات تصادفی) بر شادی در نمونه مورد پژوهش معادل ۰,۳۱۱ است. از آنجایی که اندازه برآورد شده در محدوده اطمینان است، بنابراین باید اذعان داشت که تأثیر دین بر شادی تأیید می‌شود. لازم به ذکر است برآورد نقطه‌ای بدست آمده (۰,۳۱۱) بر مبنای معیار کوهن^{۵۲} حاکی از اثر در حد متوسط می‌باشد؛ بنابراین دین در سطح متوسطی می‌تواند بر شادی مؤثر باشد.

۵۲. (۰,۱ تا ۰,۲ کم. ۰,۳ تا ۰,۵ متوسط. ۰,۵ تا ۰,۸ زیاد) (نیازی و همکاران، ۱۳۹۵)

با توجه به نتایج حاصل از ناهمگونی مطالعات و تصدیق مفروضات فراتحلیل سعی بر این است که در راستای مشخص کردن این ناهمگنی از متغیر تعدیل کننده استفاده شود تا از این طریق بتوان به تعیین واریانس بین مطالعات پرداخت؛ چراکه فراتحلیل های نوین تنها به تعیین اندازه اثر نمی پردازند، بلکه تلاش می شود تا آن دسته از ویژگی های پژوهش که باعث ایجاد اندازه اثر بزرگ و نیز ویژگی هایی می شود که علت اندازه اثرهای کوچک است، نیز مورد سنجش قرار گیرد. در این پژوهش متغیرهای زیر به عنوان متغیر تعدیل کننده در نظر گرفته شده است.

متغیر تعدیل گر

با توجه به نتایج حاصل از ناهمگونی مطالعات، در این قسمت سعی شد برای مشخص کردن این ناهمگونی از متغیر تعدیل کننده استفاده شود تا شاید از این طریق واریانس میان مطالعات مشخص شود. در این پژوهش از متغیرهای « ابعاد مورد استفاده برای مفهوم شادی و دین»، «فیلد مطالعاتی محققان»، «حوزه جغرافیایی انجام مطالعات»، «جامعه آماری» و «زمان انجام تحقیق» به عنوان متغیرهای تعدیلگر استفاده شده است.

جدول شماره (۷): نتایج اندازه های اثر به تفکیک متغیرهای تعدیل گر

متغیرهای تعدیلگر	ابعاد مورد بررسی	تعداد اندازه اثر	اندازه اثر ترکیبی	z-value	p-value
زمان انجام تحقیق	قبل از سال ۱۳۹۵	۹	۰,۴۵۵	۲,۰۴۷	۰,۰۰۱
	بعد از سال ۹۵	۵	۰,۳۴۲	۴,۳۰۴	۰,۰۰۱
	کل	۱۴	۰,۳۵۵	۴,۷۳۷	۰,۰۰۱
مکان انجام تحقیق	مناطق مرکزی ایران	۹	۰,۴۱۵	۲,۶۹۲	۰,۰۰۱
	مناطق غیر مرکزی	۵	۰,۳۳۵	۵,۹۹۸	۰,۰۰۱
	کل	۱۴	۰,۳۴۵	۶,۵۵۳	۰,۰۰۱
جامعه آماری	دانش آموزان و دانشجویان	۴	۰,۲۴۷	۳,۴۲۰	۰,۰۰۱
	کارمندان	۴	۰,۶۷۶	۳,۰۲۸	۰,۰۰۱
	شهروندان	۶	۰,۲۳۵	۳,۲۳۵	۰,۰۰۱
	کل	۱۴	۰,۲۶۰	۵,۱۹۴	۰,۰۰۱
فیلد مطالعاتی محققان	جامعه شناسی	۷	۰,۲۲۸	۳,۶۳۵	۰,۰۰۱
	سایر رشته ها	۷	۰,۵۲۹	۲,۷۲۰	۰,۰۰۱
	کل	۱۴	۰,۲۵۵	۴,۲۵۷	۰,۰۰۱

• بررسی نقش تعدیل کنندگی متغیر « زمان انجام تحقیقات»

بر اساس نتایج جدول شماره ۷ ملاحظه می شود تحقیقاتی که قبل از سال ۱۳۹۵ به انجام رسیده اند اندازه اثر ترکیبی بیشتری (۰,۴۵۵) از مطالعاتی که بعد از سال ۱۳۹۵ انجام شده اند (۰,۳۴۳) دارند. هر دو در سطح ۰,۰۱ درصد معنادار می باشد بنابراین می توان بخشی از واریانس نتایج تحقیقات در زمینه رابطه دین و شادی را به خاطر زمان انجام آن تحقیقات دانست. اما اینکه چرا

رابطه دین و شادی از سال ۱۳۹۵ کمتر شده اند دلایل مختلفی می توان بیان کرد . برای مثال اوج گرفتن مسائل و مشکلات اقتصادی از این سال می تواند تاثیر منفی بر این رابطه داشته باشد.

• بررسی نقش تعدیل کنندگی متغیر «مکان انجام تحقیق»

تحقیقاتی که در مناطق مرکزی ایران انجام شده اند اندازه اثر بزرگتری برای رابطه دین و شادی به دست می دهند این اندازه اثر مطابق با جدول بالا ۰,۴۱۵ و در سطح یک درصد معنادار می باشد در مقابل تحقیقاتی که در مناطق غیرمرکزی صورت گرفته اند اندازه اثر معناداری (در سطح ۱ درصد) معادل ۰,۳۳۵ بدست می دهند. با توجه به تمرکز شهرهای مذهبی در مرکز ایران این نتیجه دور از انتظار نیست و می توان بخشی از واریانس نتایج تحقیقات در این زمینه را مربوط به مکان انجام تحقیق دانست.

• بررسی نقش تعدیل کنندگی متغیر «جامعه آماری تحقیق»

در بین انواع گروه هایی که مورد مطالعه قرار گرفته اند شهروندان دارای کمترین اندازه اثر معنی دار پیرامون رابطه دین و شادی هستند این مقدار برابر با ۰,۲۳۵ می باشد . دانشجویان و دانش آموزان نیز اندازه اثر پائینی از خود به دست داده اند این اندازه اثر معادل ۰,۲۴۷ می باشد . کارمندان نیز با اندازه اثر معناداری برابر با ۰,۶۷۶ ما را به این نتیجه می رساند که بخشی از واریانس نتایج تحقیقات در این زمینه مربوط به جامعه آماری تحقیق می باشد.

کارمندان با اندازه اثری برابر با ۰,۶۷۶ ما را به این واقعیت رهنمود می کند که برای سنجش مفاهیم حساسی مثل تعلقات دینی لازم است از هنر پیمایش هرچه بیشتر و دقیق تر استفاده شود تا ملاحظات پاسخگویان باعث سوگیری نتایج تحقیقات مختلف اجتماعی نشود و برای این منظور از هنر و ظرافت تحقیقات کیفی نیز استفاده شود.

• بررسی نقش تعدیل کنندگی متغیر «جامعه آماری تحقیق»

اینکه رشته تحصیلی محققانی که به بررسی رابطه دین و شادی پرداخته اند آیا باعث واریانس تحقیقات در این زمینه می شود یا خیر با نتایج جدول شماره ۷ تایید می شود چرا که اندازه اثری که رابطه دین و شادی در تحقیقات جامعه شناسان داشته است اندازه اثر پائینی برابر با ۰,۲۲۸ می باشد در مقابل محققان سایر رشته ها مثل روان شناسی ، مدیریت و ... اندازه اثر بالایی معادل ۰,۵۲۹ از خود به جای گذاشته اند . دلیل این واریانس را می توان در دیدگاه جامعه شناسان درباره پدیده های اجتماعی دانست که آنها را پدیده های پیچیده و چند علتی می دانند.

بحث و نتیجه گیری و پیشنهادهای تحقیق

انسان همواره به دنبال کسب شادی و رضایت درونی است. هیچ انسانی نیست که تمایل به بهزیستی روانی و آرامش درونی نداشته باشد. سال های نه چندان زیادی است که جامعه شناسان نیز در کنار روان شناسان ، روان پزشکان و دیگر دغدغه مندان عرصه سلامت ، رفاه و توسعه بر آن شده اند تا به سهم خود عوامل اجتماعی موثر بر شادی را شناسایی و از این طریق رسالت علمی خود

را برای یکی از مهمترین اهداف انسانی به جای آورند. از طرف دیگر متغیرهای اجتماعی هیچگاه توسط متخصصان آن رشته‌ها و حوزه‌های دیگر نیز انکار نشده و چه بسا به عنوان متغیری مهم برای افزایش شادی مورد توجه آنان قرار گرفته است. حاصل این رویه انجام تحقیقات و مطالعات فراوانی برای شناسایی عوامل اجتماعی موثر بر شادی بوده است.

در بین عوامل متعدد اجتماعی دین به عنوان یکی از ۵ نهاد مهم در هر جامعه‌ای می‌تواند نقش موثری در برآورد این هدف داشته باشد و همواره نیز مورد توجه جامعه‌شناسان و سایر متخصصان علوم اجتماعی و انسانی بوده است. بر اساس متون جامعه‌شناسی دین و شادی ارتباط قابل توجهی باهم دارند. اغلب افراد باور دارند که دین می‌تواند منبع شادی و آرامش باشد. اعتقاد به یک قدرت فوق العاده و اعمال مذهبی می‌تواند به افراد کمک کند تا با چالش‌های زندگی روبرو شده و به راحتی با آن‌ها برخورد کنند. همچنین، مشارکت در فعالیت‌های دینی می‌تواند احساس تعلق و ارزشمند بودن را به فرد بدهد و در نتیجه به شادابی و شاداب بودن زندگی کمک کند. از سوی دیگر، بسیاری از مذاهب تأکید زیادی بر رسیدن به حالات شادمانی و آرامش دارند. در این مذاهب، تمرکز بر روحانیت، خودشناسی و پذیرش حقایق زندگی منجر به رسیدن به حالات شادمانی عمیق است. به علاوه، در جامعه‌های مختلف، جشن‌ها و مناسبت‌های دینی نقش مهم در خلق فضای شاداب دارد.

در بین انبوه مطالعاتی که در این زمینه صورت گرفته است شاید انجام مطالعه‌ای جدید چندان ضرورت ننماید و بر ابهام بیشتر این رابطه بیافزاید. چراکه در مطالعات مختلفی که صورت گرفته است میزان این تأثیرگذاری، متغیر است و گاه نیز با نتایجی متناقض مواجه می‌شویم. بنابراین لازم بود مطالعه‌ای با هدف نتیجه‌گیری کلی از تحلیل‌های صورت گرفته انجام شود تا اولاً میزان این تأثیرگذاری با توجه به تحقیقات صورت گرفته مشخص شود و ثانیاً عواملی که موجب تفاوت‌های موجود بین نتایج تحقیقات مختلف شده است را شناسایی کند. این دو مسئله‌ای بود که ما را بر آن داشت تا به انجام این مطالعه با روش فراتحلیل بپردازیم.

در این مسیر ابتدا با لحاظ کردن معیارهایی به ۲۵ مطالعه رسیدیم که مطابق با معیارهای ورودی ما بود و پس از بررسی دقیق‌تر و لحاظ کردن معیارهای خروج در نهایت ۱۴ مطالعه را برای انجام این تحقیق با روش فراتحلیل انتخاب شد. با ورود نتایج تحقیقات مورد نظر به نرم‌افزار فراتحلیل^{۵۳} ابتدا با استفاده از روش‌های همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار و نیز رگرسیون خطی اگر به این نتیجه رسیدیم که انتخاب ۱۴ مطالعه مورد نظر برای انجام این فراتحلیل، سوگیری انتشار ندارد و سپس با استفاده از آزمون Q فرضیه همگنی یا ناهمگنی مطالعات بررسی شد که نتیجه آزمون نشان از ناهمگنی مطالعات داشت بنابراین لازم بود برای ادامه بررسی‌ها از اندازه اثرات تصادفی به جای ثابت استفاده شود.

نتیجه بررسی این مطالعه فراتحلیل با استفاده از اندازه اثرات تصادفی روی ۱۴ تحقیق انجام شده در زمینه رابطه دین و شادی بیانگر معناداری رابطه میان این دو متغیر بود و میزان این رابطه بر اساس نظام تفسیری کوهن متوسط است چرا که میزان این ارتباط معادل ۰,۳۱۱ یافت شد. بنابراین می‌توان ادعا کرد دین روی شادی تأثیرگذار است و میزان این تأثیرگذاری در حد متوسط است.

مسئله دوم، بررسی دلایل واریانس نتایج تحقیقات مختلف در این حوزه است مسئله‌ای که توسط آزمون Q نیز مورد تأیید قرار گرفت. برای این منظور به مرور سیستماتیک تحقیقات پرداختیم و به این نتیجه رسیدیم که مطالعاتی که قبل از سال ۱۳۹۵ انجام شده‌اند دارای نتایجی کم و بیش متفاوت با تحقیقاتی هستند که بعد از این سال به انجام رسیده‌اند. با استفاده از امکان

جدیدی که نرم‌افزار فراتحلیل ۲ برای وارد کردن متغیرهای تعدیل‌گر ایجاد کرده است، در این مطالعه، زمان انجام تحقیقات را به عنوان یکی از متغیرهای تعدیل‌گر در نظر گرفته و به بررسی اندازه اثر مطالعات به تفکیک قبل از ۹۵ و بعد از ۹۵ اقدام کردیم. نتایج این بررسی نشان داد اندازه اثر ترکیبی مطالعاتی که قبل از ۹۵ انجام شده‌اند بیشتر از مطالعات ۹۵ به بعد است که می‌توان دلایل مختلفی برای آن برشمرد از جمله ناکارآمدی نهادهای مسئول در حل مسائل اجتماعی، وقوع بحران اقتصادی، زیست محیطی و فرهنگی. شرایط رو به رشد شبکه‌های اجتماعی و تکنولوژی را نیز که امروزه به جزو اساسی زندگی هر انسانی تبدیل شده است نباید نادیده گرفت. در چنین شرایطی لازم است از کوبیدن بر طبل اختلاف میان دین و تکنولوژی پرهیز شود چرا که ممکن است افراد مجبور به انتخاب میان این دو شوند و آن شرایط اوضاع را پیچیده تر نیز میکند.

متغیر تعدیل‌گر دوم مکان انجام مطالعات بود و بر آن اساس تأیید شد اندازه اثر مطالعات مرکز ایران از مطالعات غیر مرکز بالاتر است. بحث درباره علت این اتفاق متغیرهای بسیار زیادی را شامل می‌شود اما صرفاً به عنوان پیشنهاد جهت تحقیقات آینده بر تمرکز قطبهای صنعتی و امکانات رفاهی در مرکز ایران توجه می‌کنیم. همانطور که توسط بزرگان دین اسلام هم تأکید شده است فقر عامل دوری از دین است، نتیجه‌گیری انجام شده از تحقیقات خیلی دور از ذهن نیست، استثنائاتی مثل استان‌های سیستان و بلوچستان و کردستان که سطح بالایی از دینداری را تجربه می‌کنند موضوع را پیچیده تر و نیازمند انجام تحقیقات جدید کرده است.

از آنجایی که هر کدام از گروه‌های اجتماعی و شغلی مثل شهروندان، دانشجویان و کارمندان اندازه اثری متفاوتی از هم داشته‌اند محققان به این نتیجه رسیدند که این گروه‌بندی‌ها خود عامل واریانس نتایج است و به محققان علاقمند پیشنهاد می‌شود در این زمینه و دلایل آن به مطالعه بپردازند.

در نهایت متغیر تعدیل‌کننده بعدی «فیلد مطالعاتی محققان» در نظر گرفته شد که نتایج آن حاکی از اندازه اثر پایین‌تر مطالعات رشته جامعه‌شناسی نسبت به دیگر رشته‌هاست که علت آن نیز می‌تواند دیدگاه چندعلتی متخصصان رشته‌های علوم اجتماعی نسبت به پدیده‌های انسانی و اجتماعی باشد. به عنوان یک پیشنهاد دیگر به پژوهشگران علاقمند، لازم است تحقیقاتی در زمینه رابطه هر کدام از مذاهب اسلامی شیعه و سنی با شادی صورت گیرد تا این ابهام نیز برطرف شود و جنس رابطه بین هر کدام از مذاهب با شادی مشخص گردد.

سخن پایانی اینکه با توجه نتایج این فراتحلیل، تأثیرگذاری دین بر شادی مسلم است و اندازه آن نیز در سطح متوسطی ارزیابی می‌شود. اندازه اثری این چنینی در بین متغیرهای اجتماعی نشان دهنده یک ارتباط بسیار مهم است اما این تأثیرگذاری تحت تأثیر سایر عوامل اجتماعی نیز هست همانطور که مشاهده شد با وقوع شرایط اقتصادی بحرانی از سال ۹۵ این تأثیرگذاری کمتر شده است و یا دانشجویان و دانش‌آموزان رابطه بسیار پایینی در این زمینه گزارش کرده‌اند که می‌تواند نشان از توجه کمتر به نیازها و علایق متناسب با سن آنها باشد. پیشنهاد محققان برای این منظور توجه هرچه بیشتر نهادهای دینی به نیازهای به روز جوانان و نوجوانان است همچنین با توجه به تنیدگی اقتصاد و سیاست و اجتماع لازم به نظر می‌رسد برای جلوگیری از تحلیل هرچه بیشتر دین در زندگی شهروندان که خود یک حمایت‌گر بزرگ در شرایط بحرانی است تلاش شود از آنها در شرایط گوناگون حمایت بیشتری صورت گیرد. مسلماً دولت‌ها به خاطر درگیری در مسائل کلان فرصت و انرژی لازم برای این منظور را ندارند بنابراین شکل گرفتن و تقویت هرچه بیشتر جامعه مدنی و افزایش مشارکت شهروندان در این عرصه می‌تواند دین را دوباره به بزرگترین پدیده اجتماعی تأثیرگذار بر آسایش روانی شهروندان تبدیل کند.

منابع فراتحلیل شده:

۱. آقابابایی، ناصر و همکاران (۱۳۹۷). پیش‌بینی آسایش درونی بر اساس نگرش به دین با واسطه‌گری امید و معنای زندگی؛ دوفصلنامه مطالعات اسلام و روانشناسی. س ۱۲. ش ۲۲، صص ۱۱۵-۱۳۳.
۲. زارعی و همکاران (۱۳۹۰). تاملی بر شادی در پرتو محوریت دینی، مطالعه موردی کارکنان دانشگاه تهران؛ فصلنامه چشم‌انداز مدیریت دولتی؛ ش ۵، صص ۹۹-۱۱۳.
۳. عابدی و همکاران (۱۳۸۷). رابطه بین ابعاد دینداری با شادی دانش آموزان دختر دوره متوسطه شهر اصفهان. دوفصلنامه مطالعات اسلام و روانشناسی؛ سال ۱، ش ۲، صص ۴۵-۵۸.
۴. کلانتری، عبدالحسین؛ حسینی‌زاده آرانی، سید سعید (۱۳۹۴). دین، سلامت روان و احساس تنهایی بررسی نسبت میان میزان دین‌داری و سلامت روان با احساس تنهایی (مورد مطالعه: شهروندان تهرانی). فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، سال ۲۶، ش ۶۰، صص ۲۵-۴۴.
۵. سراج‌زاده و همکاران (۱۳۹۵). دین و شادمانی: مطالعه رابطه دین‌داری با احساس شادمانی در نمونه‌ای از دانشجویان؛ مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، صص ۲۷-۴۸.
۶. سمیعی اصفهانی و همکاران (۱۳۹۷). عوامل موثر بر نشاط اجتماعی معلمان (مطالعه موردی)؛ جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، ش ۶، صص ۱۸۶-۲۰۰.
۷. رحمانی خلیلی، احسان (۱۳۹۴). بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر شادابی اجتماعی در حضور متغیرهای حمایت اجتماعی و دینداری؛ مطالعات فرهنگ و ارتباطات، س ۱۶، ش ۳۲.
۸. ذهبی، عاطفه (۱۳۹۴). بررسی تاثیر رابطه میان دینداری و سرمایه اجتماعی بر میزان نشاط اجتماعی در میان گردشگران مذهبی ایرانی (مورد مطالعه شهر مشهد). دوفصلنامه اسلام و علوم اجتماعی، س ۷، ش ۱۴، صص ۷۷-۹۱.
۹. وحید، فریدون و همکاران (۱۳۹۴). بررسی عوامل جامعه‌شناختی موثر بر شادمانی با تکیه بر احساسات امنیت اجتماعی (مورد مطالعه شهر کرمان). س ۶، ش ۱۷، صص ۱-۲۸.
۱۰. شیربیگی، مریم (۱۳۹۶). رابطه سلامت معنوی با شادکامی بانوان شاغل در لیگ برتر فوتسال؛ فصلنامه زن و مطالعات خانواده، س ۱۰، ش ۳۷، صص ۸۵-۱۰۵.
۱۱. مرادی، سجاد؛ هزارجریبی، جعفر (۱۳۹۷). تحلیل عوامل و راهبردهای موثر بر ارتقای شادکامی در استان ایلام؛ فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، س ۳۰، ش ۷۳، صص ۳۹-۷۲.
۱۲. نجفی، محمد؛ عرفان، آرزو (۱۳۹۱). بررسی کمی و کیفی رابطه بین معنویت، شادکامی و توانمندی حرفه‌ای اساتید؛ فصلنامه رویکردهای نوین آموزشی، س ۷، ش ۱۶، صص ۱-۲۲.
۱۳. ممبینی، ایمان (۱۳۹۶). بررسی رابطه عوامل فردی-اجتماعی با نشاط اجتماعی در شهر اهواز. فصلنامه دانش انتظامی خوزستان، س ۵، ش ۱۹، صص ۱۳-۴۲.
۱۴. حجازی، مسعود و همکاران (۱۳۹۳). رابطه دین‌داری با رضایت از زندگی و شادکامی دختران؛ فصلنامه زن و مطالعات خانواده، س ۶، ش ۲۲، صص ۶۱-۷۷.

مراجع و منابع:

۱. اسدی فرد، رویا (۱۳۹۲). تبیین مفهوم شادی در مدیریت اسلامی؛ دوفصلنامه مدیریت اسلامی، س ۲۱، ش ۲، صص ۱۷۷-۲۰۴.
۲. افشانی، سیدعلیرضا (۱۳۹۲). بررسی میزان نشاط اجتماعی در بین جوانان یزدی و عوامل مرتبط با آن؛ مجله تحلیل اجتماعی، ش ۴، ص ۶۹.
۳. انصاری، مریم؛ عین آبادی، پروین (۱۳۹۸). بررسی راهکارهای مناسب شاداب‌سازی در مدارس؛ مجله پژوهش‌های معاصر در علوم و تحقیقات؛ س ۱، ش ۶، ص ۱۰.
۴. پسندیده، عباس (۱۳۹۰). نظریه توحید در شادکامی، فصلنامه روانشناسی و دین، سال ۴، شماره ۳: صص ۱-۳۰.
۵. پناهی، محمدحسین؛ دهقانی، حمید (۱۳۹۱). بررسی عوامل موثر بر شادی دانشجویان با تاکید بر مشارکت اجتماعی، فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، س ۲۳، ش ۴۷، صص ۱-۱۸.
۶. چلبی، مسعود (۱۳۸۱). بررسی تجربی نظام شخصیت در ایران، تهران: موسسه پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات.
۷. چلبی، مسعود؛ موسوی، سیدمحسن (۱۳۸۸). بررسی جامعه‌شناختی عوامل موثر بر شادمانی در سطوح خرد و کلان؛ مجله جامعه‌شناختی ایران، س ۹، ش ۲، صص ۳۴-۵۷.
۸. حسنی، غلامرضا؛ جلیل‌زاده، مجید (۱۳۹۱). عوامل موثر بر میزان شادی در میان نوجوانان شهر مشهد؛ همایش آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران.
۹. حسینی‌نثار، مجید؛ شب‌افروزان، صغری (۱۳۹۴). بررسی احساس شادکامی و عوامل موثر بر آن در بین مددجویان بهزیستی شهرستان رشت؛ مجله مدیریت فرهنگی، س ۹، ش ۳۰، ص ۲.
۱۰. خارستانی، اسماعیل؛ سیفی، فاطمه (۱۳۹۳). نقش شادی و نشاط در سبک زندگی اسلامی، فصلنامه پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، س ۲۰، ش ۴، ص ۱۰۷.
۱۱. دورکیم، امیل (۱۳۸۱). صورت‌های بنیانی حیات دینی، ترجمه باقر پرهام، تهران: نشر مرکز.
۱۲. راودراد، اعظم؛ علیحانی، زهره (۱۳۹۷). سیاست شادی در تلویزیون جمهوری اسلامی ایران تحلیل کمی برنامه‌های اعیاد ملی و مذهبی ۱۳۹۵-۱۳۹۶؛ فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، س ۱۶، ش ۶۱، صص ۳۵-۶۶.
۱۳. سماواتی، سحر (۱۳۹۷). بازشناسی عوامل موثر بر شادی در فضاهای عمومی شهری، فصلنامه مطالعات شهری، س ۳، ش ۲۹.
۱۴. شاه‌جعفری، ابراهیم و همکاران (۱۳۸۱). شادمانی و عوامل موثر بر آن؛ فصلنامه تازه‌های علوم‌شناختی، س ۴، ش ۳، ص ۵۰.
۱۵. شجاعی، پیام (۱۳۹۹). مدل‌سازی عوامل موثر بر شادمانی سازمانی با رویکرد مدل‌سازی تفسیری ساختاری فراگیر؛ فصلنامه مطالعات رفتار سازمانی، س ۹، ش ۲، صص ۱۲۹-۱۵۸.
۱۶. طاهریان، حسین و همکاران (۱۳۹۳). عوامل مدیریتی و سازمانی موثر بر شادی و نشاط در دانشگاه‌ها و تاثیر آنها بر تولید علم؛ فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ش ۷۲، صص ۹۹-۱۱۶.
۱۷. طباطبایی نسب، سیدمجتبی (۱۳۹۹). بررسی و تحلیل عوامل جامعه‌شناختی موثر بر نشاط و شادی؛ فصلنامه علمی رهیافت‌های نوین در مطالعات اسلامی، س ۲، ش ۳، ص ۲۵۰.

۱۸. عبادی، نجمه و همکاران (۱۳۹۸). بررسی رابطه سبک زندگی با شادی در دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی شهر یزد در سال ۱۳۹۸.
۱۹. فضل‌الهی، سیف‌الله و همکاران (۱۳۸۹). سنجش میزان و عوامل موثر بر اشدی دانشجویان پردیس قم دانشگاه تهران؛ فصلنامه روانشناسی و دین، س ۳، ش ۴، صص ۸۹-۱۰۸.
۲۰. متینی و همکاران (۱۳۸۸). شناسایی مولفه‌های نشاط در محیط کار و سنجش وضعیت این مولفه‌ها در سازمان‌های اجرایی استان قم؛ نشریه مدیریت دولتی، س ۱، ش ۲، صص ۳۵-۴۸.
۲۱. محمدی‌دل‌بند، ستودا و همکاران (۱۳۹۹). ارزیابی مولفه‌های موثر بر میزان شادی شهروندان در فضاهای عمومی شهر تبریز؛ فصلنامه شهر پایدار، س ۳، ش ۳، صص ۱۱۵-۱۳۲.
۲۲. منتظری، علی و همکاران (۱۳۹۷). شادکامی زنان و مردان ایرانی ۲۰ تا ۴۰ ساله و عوامل مرتبط با آن: یک مطالعه ملی؛ س ۱۷، ش ۴، صص ۴۰۹-۴۲۰.
۲۳. موسی‌زاده، علی؛ محمدی، مریم (۱۳۹۸). بازشناسی عوامل موثر بر ارتقا کیفیت شادمانی در فضای شهری با بهره‌گیری از اصول رویکرد شهر شاد. فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ش ۳۷.
۲۴. میکائیلی، جعفر و همکاران (۱۳۹۸). بررسی نقش عوامل اجتماعی-اقتصادی موثر بر شادی؛ پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، س ۳، ش ۱۲.
۲۵. نبوی، عبدالحسین و همکاران (۱۳۹۴). بررسی تاثیر عوامل اجتماعی و روانی بر احساس نشاط. فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، س ۲۶، ش ۳، صص ۱-۲۲.
۲۶. ویلم، ژان پل (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی ادیان، ترجمه عبدالکریم گواهی، نقد و بررسی محمد تقی جعفری، تهران: نشر علم.
۲۷. همیلتون، ملکم (۱۳۸۷)، جامعه‌شناسی دین، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر ثالث.

Reference

1. Buss, D. M. 2000. The evolution of happiness. *American Psychologist*, 55 (1), P. 15.
2. Chaeyoon, Lim and Putnam Robert D. (2010) Religion, Social Networks, and Life Satisfaction, *American Sociological Association*, 75(6) 914-933.
3. Dinner, E. (1984). Subjective well-being. *Psychology Bulletin*, 95, 542-575.
4. Fredrickson, B. L. 2001. The role of positive emotions in positive psychology. The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56, 218-222
5. Headey, Bruce and Schupp, Jurgen and Tucci, Ingrid And Wagner G. gret (2008) Authentic Happiness Theory Supported by Impact of Religion on Life Satisfaction: A Longitudinal Analysis with Data For Germany, Discussion Paper Series No
6. Koenig, H. G., McCullough, M. E., and Larson, D. B. (2001). *Handbook of Religion and Health*. Oxford University Press, New York.

7. Minkov, M., Welzel, C., & Schachner, M. (2020). Cultural Evolution Shifts the Source of Happiness from Religion to Subjective Freedom. *Journal of Happiness Studies*, 1-16.
8. Okulicz- Kozaryan, Adam (2010) Religiosity and LifeSatisfaction across Nations, Institute for Quantitative SocialScience, Harwarduniversity.
9. Rose, R. (2000). How much does social capital add to individual health? A study of Russians. *Social sciences & medicine*, 51(9),14211-1435.
10. Seligman, M.E.P., Steen, T., Park, N. and Peterson, Ch. 2005. "Positive psychology progress: empirical Vlidation of Interventions". *American Psychology*. 60)5(, pp 410-421.
11. Veenhoven, Ruut (2009) Sociological theories of Subjective ellbeing,Eramusuniversity, Rotterdam, Faculty of SociaScience, Netherlands.

Systematic review and meta-analysis of studies on the relationship between religion and happiness

Abstract

The present study, using the method of meta-analysis and systematic review, attempts researches and final conclusions from the studies conducted on the relationship between religion and happiness. For this purpose, articles published in scientific research journals and university theses at the master's and doctorate level, which were found to be related to the topic of this study and in accordance with other inclusion criteria, were analyzed and after screening among 54 works that met the exclusion criteria. Finally, 14 works qualified for final analysis. In the meta-analysis process, in the first step, the assumptions of no publication bias and homogeneity were investigated. The findings showed the heterogeneity of the effect size and no publication bias of the studied studies. In the second step, the random effect size coefficient was evaluated according to the heterogeneity of the studies and the role of adjusting the four variables by using the second version of the CMA software. The findings showed that the combined effect size of the relationship between religion and happiness is equal to 0.311, which is evaluated as moderate according to Cohen's interpretation system. to be Also, "time of conducting research", "their location", "statistical community", "field studies, surveys", moderator changes were considered and the effect was calculated based on them in this way. The combined effect size of the studies that were studied before 1995 was 0.455, and the effect size coefficient of the studies after 1995 was 0.342. Also, the combined effect size for the studies that were conducted in the central regions of Iran was calculated as 0.415 and for other regions as 0.315. Also, the combined effect size coefficient of studies whose field of study is sociology is estimated to be lower than other fields. This difference is in accordance with the theoretical expectations and the total

results showed that religion has a different effect on happiness by adjusting the above four variables. And finally, solutions based on the results of this study were presented to improve this relationship.

Key words: Religion, Happiness, Meta-Analysis, Systematic Review, Religion.

نسخه
پایان
انتشار